

PIESE DE ECHIPAMENT MILITAR ROMAN DESCOPERITE PE LIMESUL DANUBIAN. CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA PROVINCIEI DACIA ȘI A CELOR DOUĂ MOESII

Paul Dinulescu*

Cuvinte cheie: echipament militar, Dacia, cingulum, lorica, pantantio, cataramă.

Keywords: military equipment, Dacia, cingulum, lorica, pendants, buckles.

Abstract: This article intends to study pieces of Roman military equipment, found on the Danube limes, especially pieces of the Roman provinces Dacia, Moesia Superior and Moesia Inferior. The pieces belong to the following categories: military cingulum, triconch hinges for lorica, buckles, belt ends, veteres felix belts, pendants in the shape of phallus. They are discovered in Dacia, and in this article are presented a number of 49. Many of them have been dated in the late Roman period, and were found in Roman sites such as those from Sucidava, Romula, Drobeta and Dierna. Ties of former Dacia province and the two Moesii are visible, and demonstrate Roman military control in the Danube line area.

În domeniul armamentului și al echipamentului militar, Roma nu a încetat, în decursul istoriei milenare, să adapteze și să perfecționeze armele cu un bun efect combativ ale dușmanilor săi de pretutindeni. Forma, dimensiunile, măiestria folosite la confecționarea lor, precum și modul lor de întrebuințare, le cunoaștem bine din relatările unor autori antici, din reprezentările sculpturale, dar mai ales prin intermediul obiectelor originale, găsite în urma săpăturilor din castre și necropole militare. Aceste surse sunt mult mai bogate pentru perioada Imperiului, fapt care nu trebuie să ne mire, dacă ne gândim că războaiele de cucerire aveau nevoie de o propagandă adecvată care să preamărească mașina de război romană. Această mașină de război se baza în primul rând pe calitățile și disciplina soldatului, iar în al doilea rând pe dotările de care ei se bucurau. Dintre aceste dotări făcea parte și echipamentul militar roman.

În sens restrictiv, acesta include elemente de costum militar și celelalte obiecte utilizate de soldații romani cu excepția armelor¹. Neprețuit pentru viața soldaților, echipamentul, deși era standardizat, primea pe alocuri mici elemente care atenuau monotonia formelor. Standardizarea a ridicat problema atelierelor de fabricație. În această privință, J. Oldenstein consideră că atelierelor militare existente în castre nu puteau face față tuturor necesităților armatei, atunci când aceasta era campată în regiune și se concentrău mai ales pe repararea unor piese. În caz de război, armamentul și echipamentul necesar armatei romane era fabricat în marile orașe ale Imperiului, această activitate constituind un monopol al statului. Uniformizarea

* Dr., membru CSIATim.

¹ PETCULESCU, NICU 2000, p. 205.

echipamentului militar roman a fost posibilă datorită mobilității armatei, dar și a ușurinței cu care acestea erau copiate². M. C. Bishop concluzionează că pentru secolele II-III d. Chr. legiunile își produceau singure necesitățile de echipament militar, pe când trupele auxiliare, care au rol mai mult de pază și politic pe graniță, au o capacitate mai mică de producție³.

Pe parcursul timpului, în fostul teritoriu al provinciei romane Dacia, au fost descoperite elemente de echipament militar care datorită standardizării au analogii în provinciile învecinate.

În lucrarea de față, am ales să ne referim la piesele de echipament militar descoperite pe teritoriul Daciei, cu analogii în Moesia Superior și Moesia Inferior. Dintre acestea enumerăm piesele de centură militară, diferite tipuri de cataramă - între care remarcăm cataramele de tip Sucidava, balamalele treflate de la *lorica segmentata*, capete de curea, garnituri de curea și pandantive.

Centura militară (*cingulum militare*) reprezintă piesa de port cea mai importantă a echipamentului, întrucât de ea este prinsă în partea dreaptă sabia (*gladius*)⁴. Termenul de *cingulum militiae*, se găsește cu greu înainte de secolul al III-lea d. Chr. Potrivit informațiilor provenite de la Varro, *cinctus* se numea centura purtată de către bărbați, iar *cingulum* era purtată de către femei⁵. Se pare că pentru această perioadă termenul corect este cel de *balteus*, cuvânt care provine din cuvântul grecesc *baltion*⁶. Pentru a fi purtată în mod adecvat, tunica militară trebuia prinsă cu o centură. Această centură era atât de necesară, încât se știe că Augustus îi pedepsea simbolic pe centurioni, făcându-i să stea în poziție de drepti lângă cortul său, fără să poarte centură⁷.

Centura se confecționa de obicei dintr-o curea lată din piele, prinsă în față cu o cataramă de diferite dimensiuni⁸. Mai rar, era compusă dintr-o serie de plăcuțe patrulatere de metal, care sunt legate între ele cu inelușe. În ambele cazuri însă, centura este decorată cu aplice din metal, strălucitoare, sau cu pandantive de mărimi diferite⁹. În Imperiu, cel mai răspândit era centironul întărit cu plăci metalice montate una lângă alta, care comporta o centură propriu-zisă, la care se atașa un dispozitiv prelungit alcătuit din lambrechine sub formă de curele, la fel placate și suprapuse în forme variate. Atât centironul propriu-zis, cât și lambrechinele din piele, erau prevăzute cu plăci metalice pătrate, din aramă, perforate la colțuri pentru a se fixa pe piele.

În Dacia, o garnitură de *cingulum* a fost descoperită la *Apulum* (fig 1), în necropola nordică, în punctul numit „Stația de salvare”¹⁰. Garnitura realizată din bronz este compusă din șapte piese. Cele patru aplici dreptunghiulare au capetele traforate cu motive în formă de pelta, în timp ce centrul piesei este ornamentat cu un decor în formă de balustradă. În componența setului mai intră decorul în formă de

² OLDENSTEIN 1985, p. 84-85.

³ BISHOP 1985, p. 5.

⁴ BENEĂ, CRÎNGUȘ, REGEȘ-VLASCICI, ȘTEFĂNESCU 2006, p. 128.

⁵ Varro, *De lingua latina*, V, 114.

⁶ BISHOP, COULSTON 2006, p. 106.

⁷ Suetonius, *Augustus*, 24.

⁸ GOLDSWORTHY 2008, p. 119.

⁹ CHIRIAC 2005, p. 303.

¹⁰ BOUNEGRU, CIOBANU, OTA, ANGHEL 2011, p. 109.

balustru, care poate să provină de la o a cincea piesă, o verigă de care cel mai probabil era suspendată teaca și o cataramă¹¹.

O analogie pentru garnitura descoperită la *Apulum*, o reprezintă o descoperire făcută într-o necropolă de la *Tomis*. Aici, într-un mormânt de înhumăție a fost descoperită o garnitură de *cingulum* compusă din 16 piese (fig. 2)¹². Aplicele dreptunghiulare ale acestui *cingulum* sunt simple și nu au capetele ornamentate în formă de *pelta*, dar păstrează același tip de ornament central în formă de balustradă. Această piesă în formă de balustradă era fixată prin sudare sau prin lipire cu un aliaj¹³. În ambele cazuri, cataramele sunt comune secolului al II-lea, având partea superioară semicirculară, cu chenar lat, rotunjit, decorată prin ajurare cu două volute. Partea inferioară este rectangulară, decorată în cazul piesei de la *Tomis* cu două volute. Aceste piese se datează cronologic în intervalul cuprins între anii 130-200 d. Chr.; începând cu această dată, ele au fost înlocuite de cataramele de centiron dreptunghiulare.

Deși în Dacia au staționat un număr important de trupe, accesorii din bronz de *lorica segmentata*, în special balamale treflate, au fost descoperite doar izolat. Astfel de piese au ieșit la iveală în castele de la Buciumi¹⁴ (fig. 3), *Porolissum*¹⁵ (fig. 4), *Micia*¹⁶ (fig. 5) și Ilișua¹⁷ (fig. 6). Piese descoperite în castele de la *Porolissum* și Ilișua se deosebesc prin detalii de formă sau dimensiuni de exemplarele comune din vestul Imperiului, fapt explicabil doar prin execuția lor în ateliere răsăritene sau prin datarea mai târzie a acestora¹⁸. Pentru piesele care provin de la Buciumi și *Micia* avem similitudini atât în Moesia Inferior, la *Novae*¹⁹ (fig. 7), cât și în Moesia Superior la *Burgenae*²⁰ (fig. 8-9) și *Tekia-Transdierna*²¹ (fig. 10-11).

După ce în secolul I d. Hr. *lorica segmentata* a fost cea mai populară armură, în secolul al II-lea ea se simplifică, după care aceasta va ieși progresiv din dotarea militarilor romani²². Armura segmentată era compusă din benzi din fier suprapuse parțial²³, nituite pe curelele din piele²⁴, articulate prin balamale. *Lorica segmentata* a devenit sinonimă cu trupele legionare romane, în primul rând datorită unei surse iconografice foarte cunoscute și anume Columna lui Traian, ridicată ca parte a forului lui Traian din Roma, între 106-113. Aproximativ 608 figuri sunt reprezentate purtând acest tip de armură, reprezentând 42,5% din totalul reprezentărilor de armură purtate de către soldații romani²⁵ care au ajutat la cucerirea Daciei. Apariția unor piese de *lorica segmentata* în castele auxiliare de la Buciumi, *Micia*, *Burgenae*, s-ar

¹¹ CIUGUDEAN 1997, p. 688.

¹² PETCULESCU 1998, p. 154, pl I/2.

¹³ CIUGUDEAN 1997, p. 688.

¹⁴ CHIRILĂ ET ALII. 1972, pl. 113/38.

¹⁵ GUDEA 1989, pl. 207/19.

¹⁶ PETCULESCU 2006 fig. 18.

¹⁷ PROTASE ET ALII 1997, pl. 77/6.

¹⁸ PETCULESCU 2006, p. 449.

¹⁹ GENČEVA 2000, pl. 8/2.

²⁰ RADMAN-LIVAJA, 2009, pl 1/15-16.

²¹ CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 2004, p. 224-225, nr.cat. 6, 25.

²² PETCULESCU 2006, p. 448.

²³ PETCULESCU 2006, p. 448.

²⁴ BISHOP 2002, p. 2.

²⁵ BISHOP 2002, p. 9.

putea explica prin faptul că ele au aparținut detașamentelor de legionari, care au lucrat la ridicarea fortificațiilor respective. Pe de altă parte se poate ca această armură să fi fost utilizată în prima jumătate a secolului al II-lea de către unele unități auxiliare²⁶. Analogii întâlnim la Augusta Raurica²⁷, Longthorpe²⁸, Corbridge²⁹, Grobbendonk³⁰.

Similitudini între piesele de echipament militar roman descoperite în Dacia și cele două Moesii întâlnim și în cazul cataramelor circulare. În Dacia astfel de piese au fost descoperite la *Sucidava*³¹ (fig. 12), *Feldioara*³² (fig. 14), iar în Moesia Superior la *Burgenae*³³ (fig. 13).

Cataramele circulare sunt catarama al căror cerc nu este complet închis, ele au o deschizătură îngustă, de care este prinsă o piesă dreptunghiulară³⁴. Reprezentanțele de pe monumentele funerare din secolul al III-lea p. Chr. ale infanteriei și cavaleriei prezintă cel mai des o curea lată, cu o cataramă rotundă. Lucrări detaliate arată capetele curelei trecute prin inel, mai întâi prin spate, apoi iar prin față și prinse pe fiecare parte. De obicei, capătul din partea dreaptă a purtătorului era lung și îngust, atârând într-o fundă și apoi prins în spate în cureaua lată. Această bucată îngustă apare din nou în partea dreaptă și atâră pe coapsa dreaptă. În mod alternativ partea îngustă trece prin fața curelei spre șold³⁵. Astfel, de piese se datează în secolul al III-lea³⁶, iar ca analogii întâlnim piese descoperite la Saalburg³⁷, Milano³⁸.

Cataramele cu placă și verigă ovală, sunt alcătuite în majoritatea cazurilor, așa cum sugerează și denumirea lor dintr-o placă ovală³⁹, petrecută peste verigă și un spin ornamentat⁴⁰. Cea mai distinctivă trăsătură a acestor piese, este forma ovală a buclei, o formă comună pentru multe exemplare⁴¹. Spinul are dimensiunile, în lungime, nu numai în funcție de mărimea ramei, ele variază de la un exemplar la altul, depășind în unele cazuri limita capului cataramei⁴². În Dacia, astfel de piese au fost descoperite la *Sucidava*⁴³ (fig. 15-17) și *Hinova*⁴⁴ (fig. 18), iar în Moesia Inferior la *Novae*⁴⁵ (fig. 19). Piesele erau atașate de curea prin nituri, tipul cel mai comun de cataramă având atașarea doar pe o singură parte a curelei⁴⁶. Placa nu este ornamentată. Contextele arheologice în care au fost descoperite aceste piese îngăduie

²⁶ PETCULESCU 2006, p. 450.

²⁷ DESCHLER-ERB 1999, pl. 15/253.

²⁸ FRERE, JOSHEP 1974, fig. 17-21.

²⁹ ALLASON- JONES, BISHOP 1988, fig. 26.

³⁰ BERGHE 1996, p. 59.

³¹ AMON 1997, p. 50.

³² GUDEA 2008, pl. LXVII/5.

³³ RADMAN- LIVAJA 2008, fig. 31.

³⁴ OLDENSTEIN 1976, p. 218.

³⁵ BISHOP, COULSTON 2006, p. 182.

³⁶ AMON 1997, p. 50.

³⁷ BISHOP, COULSTON 2006, pl. CXVIII/6.

³⁸ AIROLDI, PALUMBO 2002, pl. II/7.

³⁹ AMON 2004, p. 138.

⁴⁰ PREDA 1980, p. 38.

⁴¹ SIMPSON 1976, p. 193.

⁴² MITREA, PREDA 1966, p. 139.

⁴³ AMON 2004, pl. 34/6-8.

⁴⁴ DAVIDESCU 1980, p. 79.

⁴⁵ GENČEVA 2000, pl. 2/3.

⁴⁶ SIMPSON 1976, p. 193.

o datare relativ bine conturată a acestui tip de cataramă. Pe baza asocierilor cu alte artefacte descoperite împreună cu aceste cataramă, dar și a monedelor târzii, ele au fost datate în secolul al IV-lea ⁴⁷.

Cataramele de tip Sucidava, descoperite pe teritoriul Daciei la: *Sucidava*⁴⁸ (fig. 20-24), *Drobeta*⁴⁹ (fig. 25) și *Dierna*⁵⁰ (fig. 26-28), își găsesc analogii și în afara provinciei, o dovadă în acest sens este descoperirea unei piese la *Argamum*⁵¹ (fig. 29). Cataramele de acest tip sunt în formă de scut decorat prin traforare cu ornamente semilunare, cruciforme, sau în formă de mască umană⁵². Aceste cataramă aparțin epocii bizantine timpurii, caracterul lor creștin fiind evident, atât prin crucea cu care erau prevăzute, cât și pe baza contextului stratigrafic din care provin⁵³. În Dacia, acest tip de piese nu a cunoscut o răspândire prea largă, deoarece după retragerea romană, numai o mică parte din teritoriul vechii provincii mai rămâne sub stăpânire romană, mai exact linia Dunării, având principalele capete de pod ale stăpânirii romane și apoi romano-bizantine, la *Drobeta* și *Sucidava* - de unde provin piesele descoperite. În privința căilor de pătrundere a acestor piese cu vădit caracter creștin, Doina Benea identifică două zone de iradiere prin care creștinismul a influențat spațiul nord - dunărean. Prima este cea mai îndepărtată și sugerează relații cu spațiul balcanic până în Dalmația și de aici în Italia, iar a doua cuprinde ambele maluri ale Dunării și e legată de provinciile Moesia Prima și Dacia Ripensis⁵⁴. Ca datare aparțin secolelor V-VI d.Chr.⁵⁵; încetarea difuzării lor în stânga Dunării se pare că a fost o consecință a apariției triburilor avare⁵⁶.

Asemănările continuă și în privința capetelor de curea descoperite pe teritoriul celor trei provincii dunărene, indiferent dacă este vorba despre capete de curea fusiforme, trapezoidale sau în formă de amforă. Cele mai utilizate capete de curea sunt cele fusiforme. Acest aspect este dovedit de numărul mare de descoperiri - atât în Dacia, unde piesele provin de la *Romula*⁵⁷ (fig. 30), *Praetorium-Mehadia*⁵⁸ (fig. 31), *Porolissum*⁵⁹ (fig. 32), cât și din Moesia Superior la *Burgenae*⁶⁰ (fig. 33-36), unde au fost descoperite un număr mare de piese. Acest tip de piese este alcătuit dintr-o ansă, care uneori păstrează o placă dublă de prindere, atașată la curea prin nituire - și care apoi continuă cu corpul propriu-zis, terminat în unghi ascuțit, sau cu o mică proeminență. În latină aceasta poartă denumirea *pteryx*. Erau utilizate pentru a proteja partea inferioară a corpului unui soldat. Principalul loc de utilizare este în zona fâșiilor de piele care protejau abdomenul. Acestea au fost datate în secolul al II-lea în Dacia. Capetele de curea trapezoidale sunt alcătuite dintr-o placă de bronz,

⁴⁷ PREDA 1980, p. 39.

⁴⁸ TOROPU, TĂTULEA 1987, pl. 52/ 4-6, 8-9.

⁴⁹ TUDOR 1976, pl. VII/ 3.

⁵⁰ BENEA 1999, pl. XVI/ 3, 4, 5.

⁵¹ NUȚU, IACOB 2011, fig. 5.

⁵² TEODOR 1991, p. 117-138.

⁵³ CULICĂ 1969, p. 367.

⁵⁴ BENEA 1999, p. 110.

⁵⁵ TUDOR 1976, p. 127.

⁵⁶ AMON 2004, p. 143.

⁵⁷ PETCULESCU 1995, p. 124.

⁵⁸ DINULESCU 2008, p. 234.

⁵⁹ GUDEA 1989, p. 540.

⁶⁰ RADMAN-LIVAJA 2008, fig. 53, 54, 61, 63.

prevăzută în partea superioară cu o fantă prin care se realiza atașarea la cureaua cu ajutorul unui nit. Placa se continua cu un inel, urmat uneori de o limbă care făcea corp comun cu restul piesei. În Dacia astfel de piese au fost descoperite la *Drobeta*⁶¹ (fig. 37), *Răcari*⁶² (fig. 38), *Romula*⁶³ (fig. 39), *Gilău*⁶⁴ (fig. 40), *Ilișua*⁶⁵ (fig. 41), iar în Moesia Inferior la *Novae*⁶⁶ (fig. 42). Ca datare acest tip de piese aparține secolelor II-III d. Chr. Așa cum sugerează și numele, capetele de cureauă în formă de amforă se aseamănă foarte mult cu recipientele de ceramică cunoscute. Acest tip de capete de cureauă este comun pentru echipamentul militar roman în perioada târzie⁶⁷. Descrierea este foarte simplă, piesa prezintă gât, toarte și are o configurație a corpului care poate fi legată de profilul unor amfore. Deși unele caracteristici sunt comune, totuși capetele de cureauă în formă de amforă se împart în două categorii separate:

1. sunt acele capete de cureauă a căror formă aduce cu profilul unei amfore circulare și care este atașată capătului liber al curelei.
2. sunt piese cu configurație asemănătoare celor din prima categorie, dar care sunt atașate direct capătului curelei.

În Dacia au fost descoperite două piese, una la *Sucidava*⁶⁸ (fig. 43) și una la *Răcari*⁶⁹ (fig. 44), iar ca și analogie, la *Novae*⁷⁰ (fig. 45) în Moesia Inferior a fost descoperită o piesă asemănătoare. Alte 34 de piese au ieșit la lumină în teritoriul orașului *Viminacium*⁷¹. Cele două piese descoperite pe teritoriul Daciei aparțin celei de-a doua categorii, fiind atașate direct capătului curelei. Ca datare, ele aparțin primei jumătăți a secolului al IV-lea, fapt confirmat de existența unor analogii într-un mormânt descoperit la *Aquileia*, unde au apărut alături de monede din primele decenii ale secolului al V-lea⁷². În Dalmația, în castrul de la *Gardun-Tilurium*, au fost descoperite piese de echipament, alături de piese de harnașament militar roman, între care se regăsesc și capete de cureauă în formă de amforă. Ele au fost datate aici între prima jumătate a secolului al IV-lea și prima jumătate a secolului al V-lea⁷³. Acest tip de capete de cureauă a fost descoperit și în morminte care nu pot fi legate de mediul militar, prin urmare a apărut ipoteza că ele ar putea să fie exponențele modei și mai puțin elemente de echipament militar în sensul strict al cuvântului⁷⁴.

Similitudini se pot constata și în privința garniturilor de cureauă de tip *Vtere Felix* descoperite în Dacia, dar și în Moesia Superior. Astfel de garnituri de cureauă au apărut de cele mai multe ori în morminte, asociate cu arme, obiecte de echipament militar și chiar instrumente medicale - dovadă că decedatul în acest ultim caz este un medic militar⁷⁵. Din acest motiv, piesele au fost asociate cu armata; într-un singur caz, este

⁶¹ TUDOR 1976, p. 128.

⁶² TUDOR 1967, p. 248.

⁶³ AMON 2004, p. 123.

⁶⁴ DIACONESCU, OPREANU 1987, p. 62.

⁶⁵ PROTASE ET ALII 1997 pl. LXXVI/3.

⁶⁶ GENČEVA 2000, pl. 5/9.

⁶⁷ IVČEVIĆ 2004, p. 161.

⁶⁸ AMON 2004, pl. 29/9.

⁶⁹ GUDEA, BONDOC 2009, pl. XCVI/521.

⁷⁰ GENČEVA 2000, pl. 5/11.

⁷¹ TOMIĆ 1996, p. 206.

⁷² AMON 2004, p. 126.

⁷³ IVČEVIĆ 2004, p. 170, nr. inv. 10.

⁷⁴ TOMIĆ 1996, p. 206.

⁷⁵ PETCULESCU 1991, p. 393.

vorba de descoperirea de la *Aquae Iasae*⁷⁶ (fig. 58), se poate vorbi de o descoperire cu caracter votiv. Obiect prețios, o astfel de centură a fost depusă ca și ofrandă în complexul termal de aici. Acest tip de garnitură de curea se regăsește în descoperiri din Gallia la *Lugdunum* (Lyon)⁷⁷ (fig. 56), Pannonia la *Carnuntum*⁷⁸, *Siscia*⁷⁹ și *Aquae Iasae*⁸⁰, în Bulgaria de azi la Ljuben⁸¹ (fig. 57), dar și la *Emona*⁸² sau în Germania la Eining și Pforing⁸³. În total, S. Redžić a calculat că ar putea fi vorba de 4 piese de la astfel de garnituri din Germania, 1 din Croația, 19 din Austria, 17 din România, 1 din Slovenia, 7 din Slovacia 1 din Ungaria și una din Siria, la acestea se adaugă încă 26 de la *Viminacium*⁸⁴ și piesa de la Lyon. În afara pieselor din Germania și a piesei de la Lyon, L. Petculescu remarca că cele mai multe descoperiri se găsesc pe limesul danubian⁸⁵. Garniturile de curea serveau ca și ornamente ale centurilor, anexe ale cataramelor. Ele puteau fi purtate atât de infanteriști cât și de cavaleriști⁸⁶. Aceste garnituri aveau și ele un rol apotropaic, fiind fixate exclusiv pe *cingulum*⁸⁷. În Dacia astfel de piese au fost descoperite la Slăveni⁸⁸ (fig. 46-47) și Gherla⁸⁹ (fig. 48-49), *Porolissum*, *Micia*, *Potaissa*, *Bruuiu*⁹⁰ (fig. 50-52), iar în Moesia Superior la *Burgenae*⁹¹ (fig. 53-55) și în necropola de la *Viminacium*⁹² (fig. 59). Aria de răspândire a acestor piese se limitează, cu excepția descoperirilor de la Lyon, Germania și Dura-Europos, la zona Dunării de Mijloc și de Jos⁹³. Cele mai multe descoperiri concentrându-se în zona provinciilor dunărene, a fost avansată teoria că locul de origine al acestui tip de garnituri ar putea fi tocmai această zonă⁹⁴. Datarea lor este încă în discuție; L. Petculescu opina că acest tip de garnituri poate fi datat în ultimul sfert al secolului al II-lea și până în al șaptelea deceniu al secolului al III-lea⁹⁵. Garniturile de la *Viminacium* au fost datate cu monedă, între domnia lui Marcus Aurelius și până la mijlocul secolului al III-lea⁹⁶.

Dintre numeroasele tipuri de pandantive descoperite în spațiul celor trei provincii dunărene, ne-am oprit asupra celor în formă de *phallus* cu inel de suspendare. Piesele descoperite până în prezent sunt destul de puține, din Dacia astfel de piese provin de la *Romula*⁹⁷ (fig. 60) și *Apulum*⁹⁸ (fig. 61), iar din Moesia Superior

⁷⁶ GALIĆ, RADMAN-LIVAJA 2006, p. 182.

⁷⁷ BULLINGER 1972, p. 278.

⁷⁸ BULLINGER 1972, p. 280.

⁷⁹ RADMAN-LIVAJA 2004, p. 95.

⁸⁰ GALIĆ, RADMAN-LIVAJA 2006, p. 173.

⁸¹ REDŽIĆ 2008, p. 156.

⁸² REDŽIĆ 2008, p. 157.

⁸³ REDŽIĆ 2008, p. 157.

⁸⁴ REDŽIĆ 2008, p. 156.

⁸⁵ PETCULESCU 1991, p. 393-394.

⁸⁶ GĂZDAC 1995, p. 404.

⁸⁷ PETCULESCU 1989, p. 394.

⁸⁸ AMON 2004, pl. 39/ 5-6.

⁸⁹ GĂZDAC 1995, pl. III/ 25, 26.

⁹⁰ REDŽIĆ 2008, p. 159.

⁹¹ RADMAN- LIVAJA 2008, fig. 25-27.

⁹² REDŽIĆ 2008, p. 159-160.

⁹³ GĂZDAC 1995, p. 404.

⁹⁴ PETCULESCU 1991, p. 393; REDŽIĆ 2008, p. 159.

⁹⁵ PETCULESCU 1991, p. 393-394.

⁹⁶ REDŽIĆ 2008, p. 158.

⁹⁷ AMON 2004, pl. 30/ 7.

din castrul de la *Burgenae*⁹⁹ (fig. 62), dar și în necropola de la *Viminacium*¹⁰⁰ (fig. 63-64). Pandantivele în formă de *phallus* pot fi atribuite grupei mari a amuletelor. Aceste piese nu sunt neapărat caracteristice pentru domeniul militar, ele se găsesc în număr mare și în context civil. Considerat obiect cu puteri apotropaice, *phallus*-ul a fost folosit în antichitate pentru a decora bijuterii, monumente și chiar pe post de pandantiv în echipamentul militar. Izvoarele istorice menționează caracterul protector al unor astfel de amulete, purtate mai ales de către copii sau femei¹⁰¹, dar și de generalul care își serba triumful¹⁰², pentru al proteja de gelozia zeilor¹⁰³. Caracterul apotropaic al pandantivului este evident, protecția oferită de reprezentarea organelor genitale masculine era foarte cunoscută în lumea romană. Se pare că aspectul lor atrăgea atenția, prin urmare gândurile rele erau direcționate spre acest obiect¹⁰⁴. Lumea romană păstra credința că o privire fixă aduce după sine deochiul. Faptul că astfel de amulete au fost găsite în morminte se leagă la persoanele adulte de ideea că omul este urmat în mormânt de lucrurile pe care le-a purtat în timpul vieții. La copii, pe de altă parte, astfel de amulete aveau un rol de protecție în timpul vieții, fiind un substitut al dragostei și protecției familiei în lumea de dincolo¹⁰⁵. Lucrate pentru civili în materiale diverse: sticlă, os, bronz, argint, pietre prețioase, fildeș, ambră, coral, sticlă albastră, fier, marmură¹⁰⁶, sau chiar aur¹⁰⁷, astfel de piese jucau un rol important în protecția personală, fie că este vorba de un civil sau de un militar. Acest tip de amulete nu poate fi privit ca și piese de echipament militar în adevăratul sens al cuvântului¹⁰⁸, deși sunt foarte populare în mediul militar roman, aspect dovedit de descoperirea unor pandantive falice din bronz și os în castrul roman de la Colchester¹⁰⁹. Cultul forțelor vitale, reprezentate de organele sexuale și formele sale de manifestare a fost răspândit de romani în toate teritoriile cucerite¹¹⁰. Varro relatează despre faptul că acest pandantiv cu reprezentare falică era purtat de un copil în jurul gâtului¹¹¹. M. Bărbulescu avansa ipoteza că astfel de pandantive nu au fost descoperite în context funerar¹¹², dar cercetările mai recente au scos la lumină mai multe piese de acest fel descoperite într-o necropola de la *Viminacium*¹¹³. În lumea romană superstiția, alături de practicile magice și credințele oculte, trăiau în subteranele religiei oficiale, manifestându-se ca un element spiritual important al religiei¹¹⁴. Forma cea mai comună, răspândită încă din antichitate și care a supraviețuit până în prezent, este cea legată de puterea magică a privirii, care poate afecta persoanele vulnerabile. Este ceea

⁹⁸ TIMOFAN 2005, fig. 2.

⁹⁹ RADMAN-LIVAJA 2008, fig. 43.

¹⁰⁰ SPASIĆ-DURIĆ 2008, p. 174.

¹⁰¹ VARO, *De Lingua Latina*, VIII, 97.

¹⁰² PLINIUS, *Naturalis Historia*, 28, 29.

¹⁰³ PINCKERNELLE 2007, p. 50.

¹⁰⁴ BOUNEGRU 2010, p. 80.

¹⁰⁵ CRUMMY 2010, p. 78.

¹⁰⁶ PINCKERNELLE 2007, p. 50.

¹⁰⁷ JOHNS, WISE 2003, p. 274.

¹⁰⁸ OLDENSTEIN 1976, p. 159.

¹⁰⁹ CRUMMY 1992, p. 191.

¹¹⁰ TIMOFAN 2005, p. 206.

¹¹¹ VARO, *De Lingua Latina*, VIII, 97.

¹¹² BĂRBULESCU 2003, p. 27.

¹¹³ SPASIĆ-DURIĆ 2008, p. 174.

¹¹⁴ BĂRBULESCU 2003, p. 188.

ce în cultura noastră populară poartă denumirea de deochi, termenul fiind etimologic legat de organul privirii, prin care se propagă acest fenomen¹¹⁵. Potrivit lui P. Quinard, romanii foloseau o serie de gesturi magice pentru a îndepărta deochiul și pentru a-l întoarce la persoana care l-a transmis¹¹⁶. Amuletele în formă de *phallus* erau utilizate pentru a preveni influențele și sentimentele negative ale deochiului¹¹⁷.

În urma cercetărilor întreprinse s-a putut constata că echipamentul militar roman, chiar provincial, nu era confecționat la întâmplare, ci după reguli bine stabilite. Acest aspect este dovedit de piesele descoperite în diferite părți ale Imperiului, piese având aceeași tipologie comună și confecționate din aceleași materiale. Nota aparte o reprezintă evoluția gradată în funcție de originea și de locul de staționare a trupei. În lucrarea de față prezentăm pe scurt o serie de 49 de piese descoperite pe teritoriul Daciei, care pot fi încadrate echipamentului militar roman. Locațiile în care au fost descoperite piesele variază în funcție de datare. Astfel piesele datate în secolele II-III se regăsesc în descoperiri de la *Porolissum*, *Micia*, *Ilișua*, *Apulum*, *Feldioara*, *Buciumi*, *Gilău*, *Gherla* sau *Potaissa*. Cele cu o datare târzie, din secolul al IV-lea până în secolul al VI-lea, apar în principal în centrele de pe linia Dunării sau aflate în apropierea Dunării - *Sucidava*, *Romula*, *Drobeta*, *Dierna* sau chiar *Răcari*.

Majoritatea sunt piese comune, cu o formă standardizată de rigorile militare, dar și de funcționalitatea lor. Din tipar ar putea ieși doar cataramele de tip *Sucidava*. Creștinarea echipamentului militar prin semnul crucii scoate acest tip de cataramă din tiparul obișnuit. Ele pot fi considerate o formă specifică asociată cu provincia Dacia, cu o arie de răspândire în provinciile aflate la sud de Dunăre. Dintre cele șase categorii de piese prezentate mai sus, trei dintre ele pot fi asociate cu provinciile dunărene. Este vorba despre balamalele treflate pentru *lorica segmentata*, cataramele de tip *Sucidava* și garniturile de curea de tip *vtēre felix*. Locul de naștere al celor trei tipuri de piese de echipament militar, este considerat în literatura de specialitate una dintre provinciile dunărene. La multe dintre categoriile de piese prezente în catalog au apărut modificări în ciuda standardizării. Aceste modificări au putut fi dictate de credințele religioase, cum este cazul pandantivului în formă de *phallus*, sau de modă, cum este cazul garniturilor de tip *vtēre felix*. Urarea de acest fel este una de bun augur, prezentă nu numai pe echipamentul militar dar și pe elemente de podoabă, cum sunt fibulele, inelele, sau oglinzile în perioada romană târzie.

Datarea târzie a unor piese de echipament militar confirmă legăturile dintre fosta provincie romană și cele două Moesii, și presupune menținerea controlului militar roman asupra liniei Dunării, mult după ce malul românesc al Dunării nu se mai afla sub administrația imperială. Cine sunt cei care le poartă, civili sau militari, este o întrebare care încă nu și-a găsit răspunsul pentru toate piesele în cauză.

În privința locului de fabricație al acestor piese, putem concluziona că marea majoritate a acestora au fost produse în ateliere locale. Totuși, acest aspect este mai complicat datorită gradului de uniformizare și standardizare al majorității tipurilor de armament și echipament militar, dar și al datării târzii a unora dintre ele. Pentru perioada imperială, în caz de război armamentul și echipamentul necesar armatei

¹¹⁵ TIMOFAN 2005, p. 205.

¹¹⁶ QUINARD 2000, p. 51.

¹¹⁷ TIMOFAN 2005, p. 205.

romane era fabricat în marile orașe ale Imperiului, această activitate constituind un monopol al statului. Identificarea pe cale arheologică a acestor ateliere, este un proces anevoios, deoarece spre deosebire de alte ateliere, cele de prelucrare a metalelor necesită un spațiu mai mic și un inventar mai sărăcăcios.

Analogiile constatate în domeniul echipamentului militar roman între provinciile din sudul Dunării și Dacia contribuie la cunoașterea relațiilor politice, economice și militare și la refacerea pe cât posibil, a imaginii omului antic- soldat sau civil.

BIBLIOGRAFIE

1. Izvoare

PLINIUS

Naturalis Historia, trad. Ioana Costa și Tudor Dinu, vol VI, Ed. Polirom, 2004.

VARRO

De Lingua Latina, trad F. Pierre, Paris, 1995.

SUETONIUS

Viețile celor doisprezece Cezari, trad. D. Popescu și C. v. Georoc, Ed. 100+1 Gramar, 2005.

2. Literatura de specialitate

AIROLDI, PALUMBO 2002

F. Airoidi, A. Palumbo, *Militaria dalla necropoli rinvenuta nei cortili dall Università cattolica di Milano*, în *Miles romanus. Dal Po al Danubio nel Tardoantico*, 2002, p. 81- 98.

ALLASON- JONES, BISHOP 1988

Allason-Jones, L., Bishop, M.C., *Excavations at Roman Corbridge: the Hoard*, în *HBMC Archaeological Report No.7*, London, 1988.

AMON 1997

L. Amon, *Catarama romane descoperite în Oltenia și pe limesul transalutanus*, în *Oltenia*, 3, 1, 1997, p. 49-59.

AMON 2004

L. Amon, *Armamentul și echipamentul armatei romane din Dacia sud-carpatică*, Craiova, 2004.

BĂRBULESCU 2003

M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, ed. a II-a, 2003.

BENEA 1999

Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV. Interferențe spirituale*, Timișoara, 1999.

BENEA, CRÎNGUȘ, REGEPI- VLASCICI, ȘTEFĂNESCU 2006

Doina Benea, Mariana Crînguș, Simona Regepi-Vlascici, Atalia Ștefănescu, *Arta și tehnica emailului în Dacia Romană*, Timișoara, 2006.

BERGHE 1996

L.V. Berghe, *Some Roman military equipment of the first three centuries AD in Belgian museums*, în *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 7, 1996, p. 59-93.

BISHOP 1985

M. C. Bishop, *The Military Fabrica and the Production of Arms in the Early Principates, The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar*, în *BAR*, 275, 1985, p. 1- 42.

BISHOP 2002

M. C. Bishop, *Lorica Segmentata I. A Handbook of Articulated Roman Plate Armour*, Chirnside, 2002.

BISHOP, COULSTON 2006

M. C. Bishop, J. C. N. Coulston, *Roman military equipment from the punic wars to the fall of Rome*, Oxford, 2006.

BOUNEGRU 2010

G. Bounegru, *Necropolele romane de la Apulum. Rit, ritual și imagine funerară. Teză de doctorat, manuscris*, BCUT, Timișoara, 2010.

BOUNEGRU, CIOBANU, OTA, ANGHEL 2011

G. Bounegru, R. Ciobanu, R. Ota, D. Anghel, *Lux , util și estetic la Apulum. Podoabe și accesorii vestimentare. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2011.

BULLINGER 1972

H. Bullinger, *Utere Felix: A propos de la garniture de centiron de Lion*, în *Gallia*, 30, 1972, p. 276- 283.

CERMANOVIĆ- KUZMANOVIĆ 2004

Aleksandrina Cermanović- Kuzmanović, *Tekija*, Belgrad, 2004.

CHIRIAC 2005

M. Chiriac, *Câteva reprezentări ale echipamentului militar roman din Dacia pe monumente și alte artefacte*, în *Sargeția*, 33, 2005, p. 301-308.

CHIRILĂ ET ALII 1972

E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi, Zalău*, 1972.

CIUGUDEAN 1997

Daniela Ciugudean, *Aspecte privind restaurarea unei piese de echipament militar roman*, în *Apulum*, 34, 1997, p. 685-690.

CULICĂ 1969

V. Culică, *Obiecte cu caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pârjoala-Dobrogea*, în *Pontica*, 2, 1969, p. 355-372.

CRUMMY 1992

Nina Crummy, *Roman small finds from the Culver Street site Category 13: Military equipment*, în P. Crummy (ed), *Excavations in Culver Street, the Gilbert School and Other Sites from Colchester*, în *Colchester Archaeological Report*, 6, Colchester, 1992, p. 187-191.

CRUMMY 2010

Nina Crummy, *Bears and Coins: The Iconography of protection in late Roman infant burials*, în *Britannia*, 41, 2010, p 37- 93.

DAVIDESCU 1980

M. Davidescu, *Drobeta în secolele I- IV e.n.*, Craiova, 1980.

DIACONESCU, OPREANU 1987

Al. Diaconescu, C. Opreanu, *Bronzuri romane din castrul de la Gilău*, în SCIVA, 38, 1, 1987, p. 52-71.

DINULESCU 2008

P. Dinulescu, *Piese de echipament militar descoperite în castrul de la Mehadia*, în BHAUT, 10, 2008, p. 231-237.

DESCHLER-ERB 1999

E. Deschler-Erb, *Römisches Militär des 1.Jahrhunderts n. Chr in Augusta Raurica*, în Römisch Germanischen Kommission Band 28, 1999.

FRERE, JOSEPH 1974

S.S. Frere, J.K. St. Joseph, *The roman fortress at Longthorpe*, în Britannia, 5, 1974, p. 1-129.

GALIĆ, RADMAN- LIVAJA 2006

M. Galić, I. Radman- Livaja, *Vetere Felix- Pojasne garniture iz Varaždinskih Toplica (Belts sets from Varaždinskih Toplice)*, în VAMZ, 39, 2006, p. 165-186.

GĂZDAC 1995

C. Găzdac, *Bronzuri romane de la Gherla*, în ActaMN, 32, 1995, p. 401-430.

GENČEVA 2000

E. Genčeva, *Metalowe części wyposażenia Żołnierskiego z Novae*, în Novensia, 2000, p. 50-86.

GOLDSWORTHY 2008

A. Goldsworthy, *Totul despre armata romană*, 2008, București.

GUDEA 1989

N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, în ActaMP, 13, 1989.

GUDEA 2008

N. Gudea, *Castrul roman de la Feldioara*, Cluj, 2008.

GUDEA, BONDOC 2009

N. Gudea, D. Bondoc, *Castrul roman de la Răcari*, Cluj, 2009.

IVČEVIĆ 2004

S. Ivčević, *Dijelovi opreme rimskog vojnika i Garduna. Components of roman military equipment from Gardun*, în Opuscula Archaeologica, 28, 2004, p. 159-176.

JOHNS, WISE 2003

C. Johns, P. J. Wise, *Gold phallic pendant from Braintree, Essex*, în Britannia, 34, 2003, p. 274- 276.

MITREA, PREDA 1966

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e. n. din Muntenia*, București, 1966.

NUȚU, IACOB 2011

G. Nuțu, M. Iacob, *Piese de centură romane descoperite la Argamum sector „Extra Muros”*, în SAA , 7, 2011, p. 197- 229.

OLDENSTEIN 1976

J. Oldenstein, *Zür Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*, în *Bericht der Romisch Germanischen Kammission Band 56*, 1976.

OLDENSTEIN 1985

J. Oldenstein, *Manufacture and supply of roman army with bronze fitting. The production and distribution of the roman military equipment*. Proc. 2. Roman military equipment research seminar, în *BAR*, 275, 1985, p. 82-90.

PETCULESCU 1991

L. Petculescu, *VTERE FELIX and OPTIME MAXIME CON(SERVA) mounts from Dacia*, în V.A. Maxfield, M. J. Dobson (edit), în *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XV-th International Congress of Roman Frontier Studies*, 1991, p. 392-396.

PETCULESCU 1995

L. Petculescu, *Military equipment graves in roman Dacia*, *JRMES*, 6, 1995, p. 105-145.

PETCULESCU 1998

L. Petculescu, *The equipment graves from Tomis*, în *Thraco-Dacica*, 19, 1998, p. 153-156.

PETCULESCU 2006

L. Petculescu, *Armamentul roman în Dacia la începutul secolului al II p. Chr.*, în *Dacia Augusti Provincia. Crearea Provinciei*, 2006, p. 441-453.

PETCULESCU, NICU 2000

L. Petculescu, M. Nicu, *Echipamentul militar roman din cetatea dacică de la Poiana (jud. Galați)*, în *Istro-Pontica*, 2000, p. 203-219.

PINCKERNELLE 2007

Katia Pinckernelle, *The Iconography of ancient greek and roman jewellery*. Masters Thesis, University of Glasgow, manuscris, Glasgow, 2007.

PREDA 1980

C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980.

PROTASE ET ALII 1997

D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua. Rapoartele preliminare și concluziile asupra săpăturilor arheologice efectuate în anii 1978-1995*, în *RB*, 10-11, 1997, p. 27-110.

RADMAN-LIVAJA 2004

I. Radman-Livaja, *Militaria Sisciensia-Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Archeološkoga muzeja u Zagrebu (Finds of the roman military equipment from Sisak among the treasures of Archaeological Museum in Zagreb)*, Zagreb, 2004.

RADMAN-LIVAJA 2008

I. Radman-Livaja, *Roman belt-fittings from Burgenae*, în *JRMES*, 16, 2008, p. 295-308.

RADMAN-LIVAJA 2009

I. Radman-Livaja, *Lorica segmentata fittings from Burgenae*, în *Xantener Berichte band 16 (Waffen in action ROMEC XVI 2007)*, 2009, p.189-194.

REDŽIĆ 2008

S. Redžić, *Vtere Felix belts sets on the territory of Viminacium*, în *Starinar*, 58, 2008, p. 155-162.

QUINARD 2000

P. Quinard, *Le sexe et l'effroi*, Paris, 2000.

SIMPSON 1976

C. J. Simpson, *Belt-Buckles and Strap-End of the Later Roman Empire*, în *Britannia*, 7, 1976, p. 192-223.

SPASIĆ-DURIĆ 2008

D. Spasić-Durić, *Phallic motifs from Viminacium*, în *Journal of the Serbian Archaeological Society*, 24, 2008, p. 121-174.

TEODOR 1991

D. Gh. Teodor, *Piese vestimentare bizantine din secolele VI-VIII în spațiul carpatodunăreano-pontic. A. Catarama cu placă fixă*, în *ArhMold*, 14, 1991, p. 117-138.

TIMOFAN 2005

Anca Timofan, *Un fascinum descoperit în colonia Aurelia Apulensis. Oculus malignus și rolul apotropaic al amuletelor falice*, în *Sargetia*, 33, 2005, p. 205-214.

TOMIĆ 1996

M. Tomić, *Bronze belt pieces in the shape of stylized amphoras. Incidental finds from the wider territory of Viminacium*, în *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, 12, 1996, p. 207-213.

TOROPU, TĂTULEA 1987

O. Toropu, C. M. Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987.

TUDOR 1976

D. Tudor, *Obiecte de metal de la Drobeta, descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. C. Tocilescu (1896-1899)*, în *Drobeta*, 2, 1976, p. 117-137.

LISTA PLANȘELOR

- Fig. 1 Garnitură de cingulum (după BOUNEGRU, CIOBANU, OTA, ANGHEL 2011, p. 207)
- Fig. 2 Garnitură de cingulum (după PETCULESCU 1998, 154, pl. I/2)
- Fig. 3 Balama treflată (după CHIRILĂ ET ALII 1972, pl. 113/38)
- Fig. 4 Balama treflată (după GUDEA 1989, pl. 207/19)
- Fig. 5 Balama treflată (după PETCULESCU 2006, fig. 18)
- Fig. 6 Balama treflată (după PROTASE ET ALII 1997, pl. 77/6)
- Fig. 7 Balama treflată (după GENČEVA 2000, pl. 8/2)
- Fig. 8 Balama treflată (după RADMAN-LIVAJA 2009, pl 1/15)
- Fig. 9 Balama treflată (după RADMAN-LIVAJA 2009, pl 1/16)
- Fig. 10 Balama treflată (după CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 2004, p. 224, nr. 6)
- Fig. 11 Balama treflată (după CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 2004, p. 225, nr. 25)
- Fig. 12 Cataramă circulară (după AMON 2004, pl. 33/2)
- Fig. 13 Cataramă circulară (după RADMAN-LIVAJA 2008, fig. 31)
- Fig. 14 Cataramă circulară (după GUDEA 2008, pl. 67/ 5)
- Fig. 15 Cataramă cu placă și verigă ovală (după AMON 2004, pl. 34/6)
- Fig. 16 Cataramă cu placă și verigă ovală (după AMON 2004, pl 34/7)
- Fig. 17 Cataramă cu placă și verigă ovală (după AMON 2004, pl. 34/8)

- Fig. 18 Cataramă cu placă și verigă ovală (după DAVIDESCU 1980, p. 79)
- Fig. 19 Cataramă cu placă și verigă ovală (după GENČEVA 2000, pl. 2/3)
- Fig. 20 Cataramă de tip Sucidava (după TOROPU, TĂTULEA 1987, pl. 52/4)
- Fig. 21 Cataramă de tip Sucidava (după TOROPU, TĂTULEA 1987, pl. 52/5)
- Fig. 22 Cataramă de tip Sucidava (după TOROPU, TĂTULEA 1987, pl. 52/6)
- Fig. 23 Cataramă de tip Sucidava (după TOROPU, TĂTULEA 1987, pl. 52/8)
- Fig. 24 Cataramă de tip Sucidava (după TOROPU, TĂTULEA 1987, pl. 52/9)
- Fig. 25 Cataramă de tip Sucidava (după TUDOR 1976, pl. VII/3)
- Fig. 26 Cataramă de tip Sucidava (după BENEĂ 1999, pl. XVI/3)
- Fig. 27 Cataramă de tip Sucidava (după BENEĂ 1999, pl. XVI/4)
- Fig. 28 Cataramă de tip Sucidava (după BENEĂ 1999, pl. XVI/5)
- Fig. 29 Cataramă de tip Sucidava (după NUȚU, IACOB 2011, fig. 5)
- Fig. 30 Capăt de curea fusiform (după PETCULESCU 1995, p. 124)
- Fig. 31 Capăt de curea fusiform (după DINULESCU 2008, p. 234)
- Fig. 32 Capăt de curea fusiform (după GUDEA 1989, 540)
- Fig. 33 Capăt de curea fusiform (după RADMAN- LIVAJA 2008, fig. 53)
- Fig. 34 Capăt de curea fusiform (după RADMAN- LIVAJA 2008, fig. 54)
- Fig. 35 Capăt de curea fusiform (după RADMAN- LIVAJA 2008, fig. 61)
- Fig. 36 Capăt de curea fusiform (după RADMAN- LIVAJA 2008, fig. 63)
- Fig. 37 Capăt de curea trapezoidal (după TUDOR 1976, p. 128)
- Fig. 38 Capăt de curea trapezoidal (după TUDOR 1967, p. 248)
- Fig. 39 Capăt de curea trapezoidal (după AMON 2004, p. 123)
- Fig. 40 Capăt de curea trapezoidal (după DIACONESCU, OPREANU 1987, p. 62)
- Fig. 41 Capăt de curea trapezoidal (după PROTASE ET ALII 1997 pl. LXXVI/3)
- Fig. 42 Capăt de curea trapezoidal (după GENČEVA 2000, pl. 5/9)
- Fig. 43 Capăt de curea în formă de amforă (după AMON 2004, pl. 29/9)
- Fig. 44 Capăt de curea în formă de ancoră (după GUDEA, BONDOC 2009, pl. XCVI/521)
- Fig. 45 Capăt de curea în formă de ancoră (după GENČEVA 2000, pl. 5/11)
- Fig. 46 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după AMON 2004, pl. 39/5)
- Fig. 47 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după AMON 2004, pl. 39/6)
- Fig. 48 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după GĂZDAC 1995, pl. III/25)
- Fig. 49 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după GĂZDAC 1995, pl. III/26)
- Fig. 50 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după PETCULESCU 1995, pl. III/5)
- Fig. 51 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după PETCULESCU 1995, pl. III/6)
- Fig. 52 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după PETCULESCU 1995, pl. III/7)
- Fig. 53 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după RADMAN-LIVAJA 2008, fig. 25)
- Fig. 54 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după RADMAN-LIVAJA 2008, fig. 26)
- Fig. 55 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după RADMAN-LIVAJA 2008, fig. 27)

- Fig. 56 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după GALIĆ, RADMAN-LIVAJA 2006, p. 169, fig. 4 a)
- Fig. 57 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după GALIĆ, RADMAN-LIVAJA 2006, p. 169, fig. 4 b)
- Fig. 58 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după GALIĆ, RADMAN-LIVAJA 2006, p. 167, fig. 2)
- Fig. 59 Garnitură de curea de tip Vtere Felix (după REDŽIĆ 2008, pl. 1)
- Fig. 60 Pandantiv în formă de *phallus* (după AMON 2004, pl.30/7)
- Fig. 61 Pandantiv în formă de *phallus* (după TIMOFAN 2005, fig. 2)
- Fig. 62 Pandantiv în formă de *phallus* (după RADMAN- LIVAJA 2008, fig. 43)
- Fig. 63 Pandantiv în formă de *phallus* (după SPASIĆ-DURIĆ 2008, fig. 13/4)
- Fig. 64 Pandantiv în formă de *phallus* (după SPASIĆ-DURIĆ 2008, fig. 8/2)

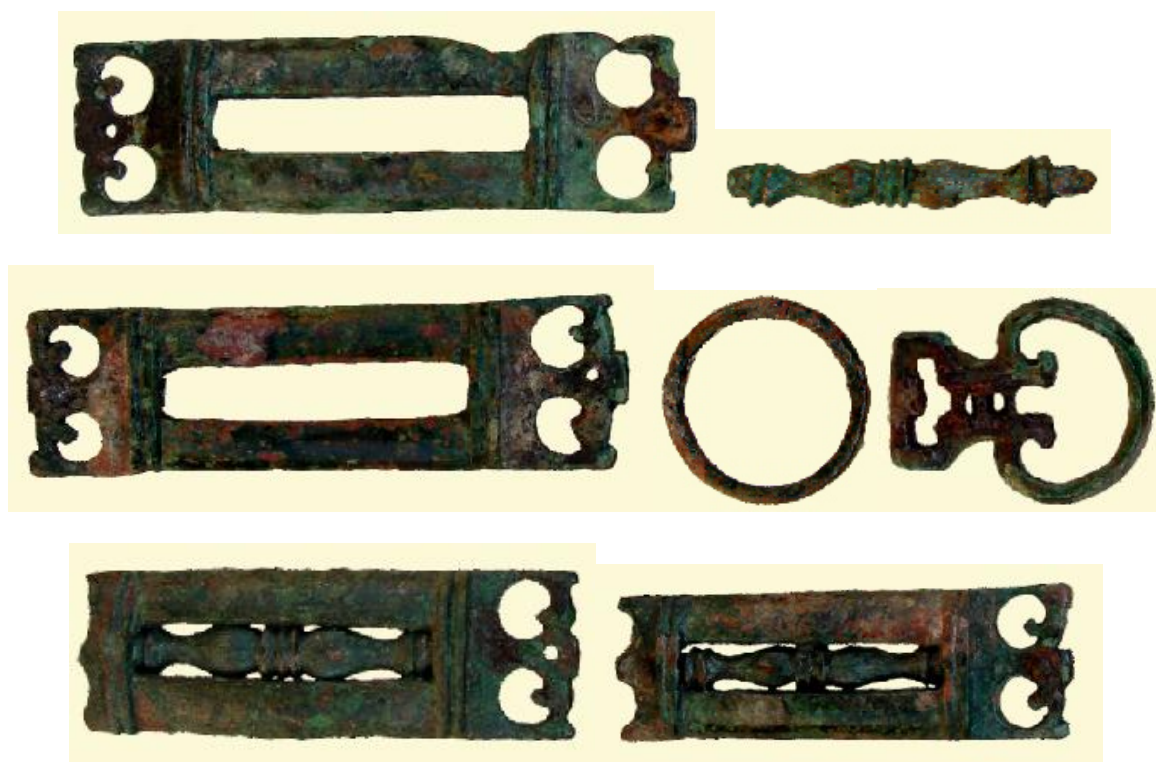

Fig. 1

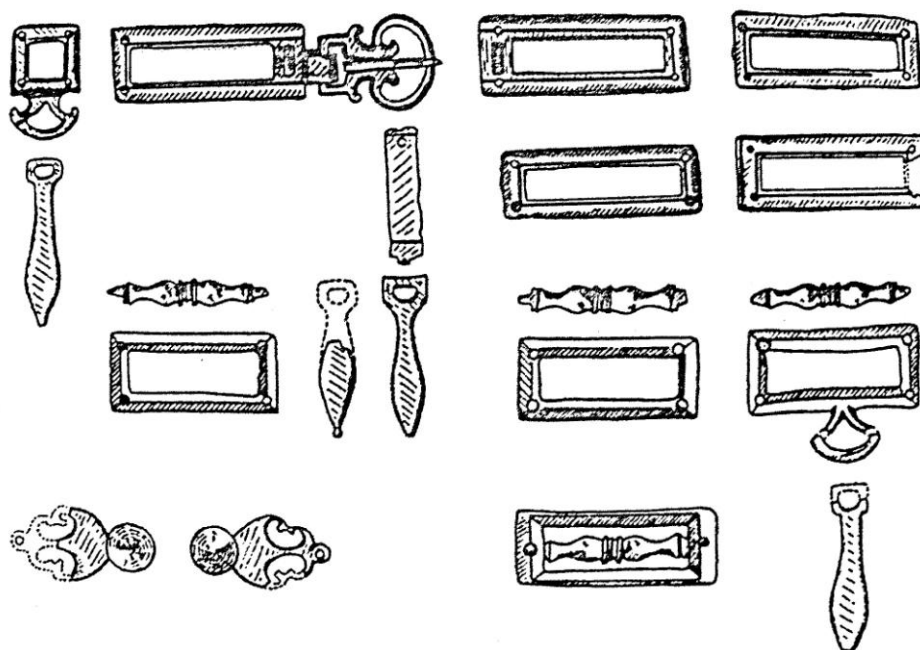

Fig. 2

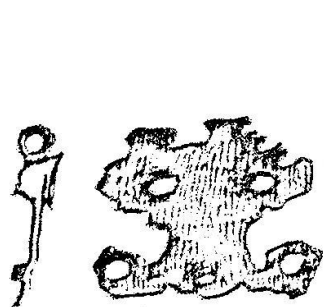

Fig. 3

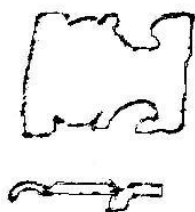

Fig. 4

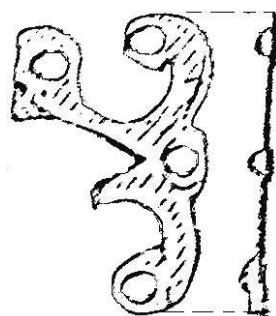

Fig. 5

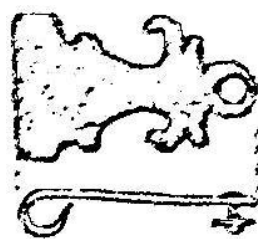

Fig. 6

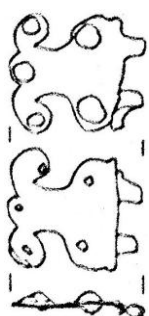

Fig. 7

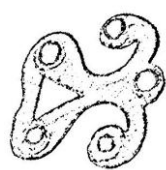

Fig. 8

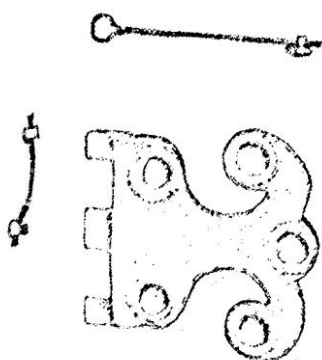

Fig. 9

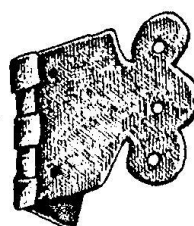

Fig. 10

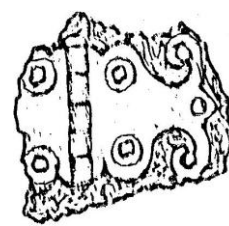

Fig. 11

Fig. 12

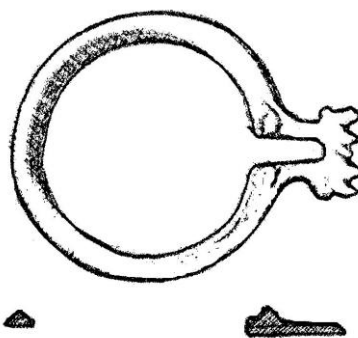

Fig. 13

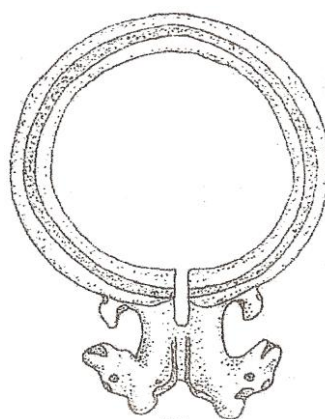

Fig. 14

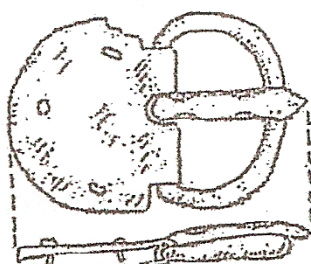

Fig. 15

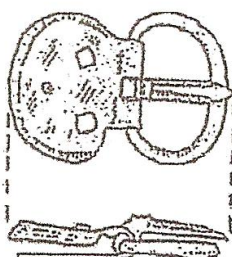

Fig. 16

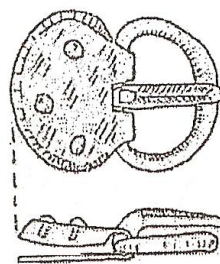

Fig. 17

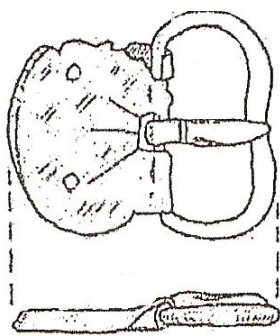

Fig. 18

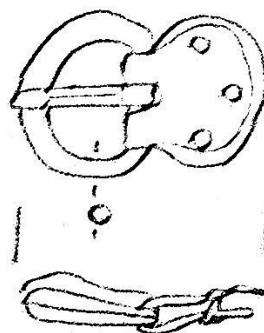

Fig. 19

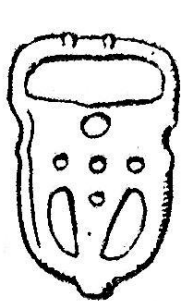

Fig. 20

Fig. 21

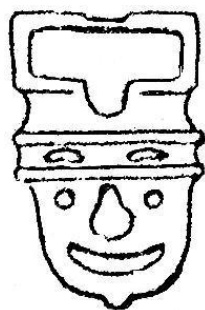

Fig. 22

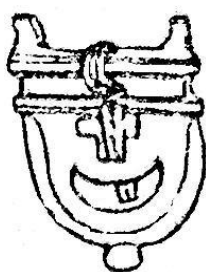

Fig. 23

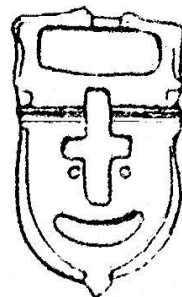

Fig. 24

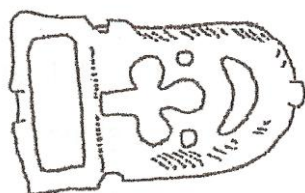

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

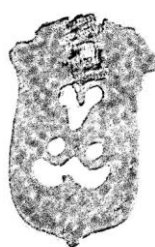

Fig. 29

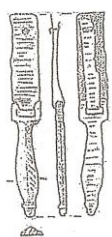

Fig. 30

Fig. 31

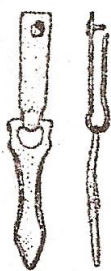

Fig. 32

Fig. 33

Fig. 34

Fig. 35

Fig. 36

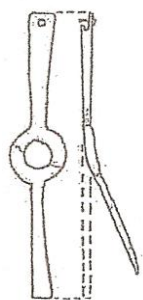

Fig. 37

Fig. 38

Fig. 39

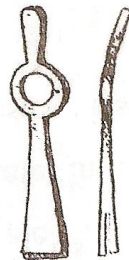

Fig. 40

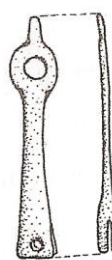

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43

Fig. 44

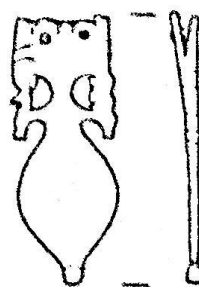

Fig. 45

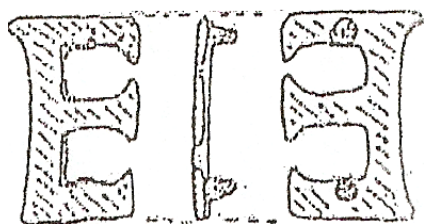

Fig. 46

Fig. 47

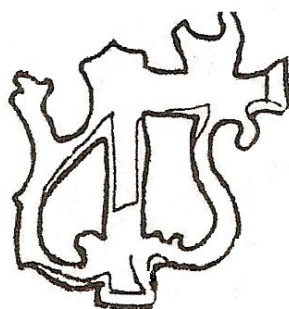

Fig. 48

Fig. 49

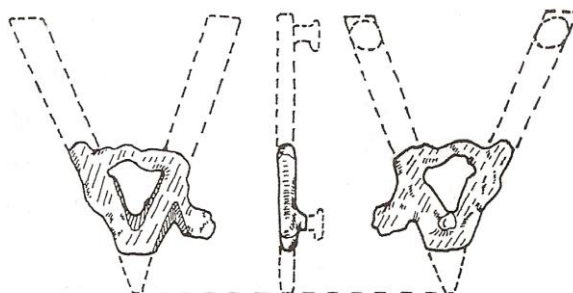

Fig. 50

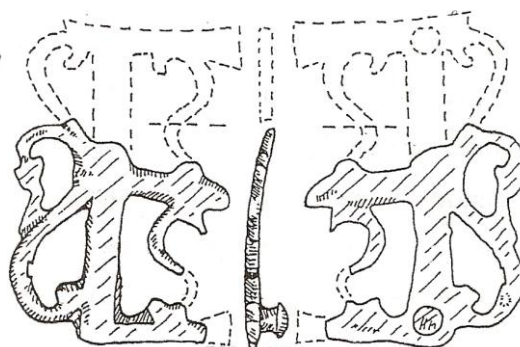

Fig. 51

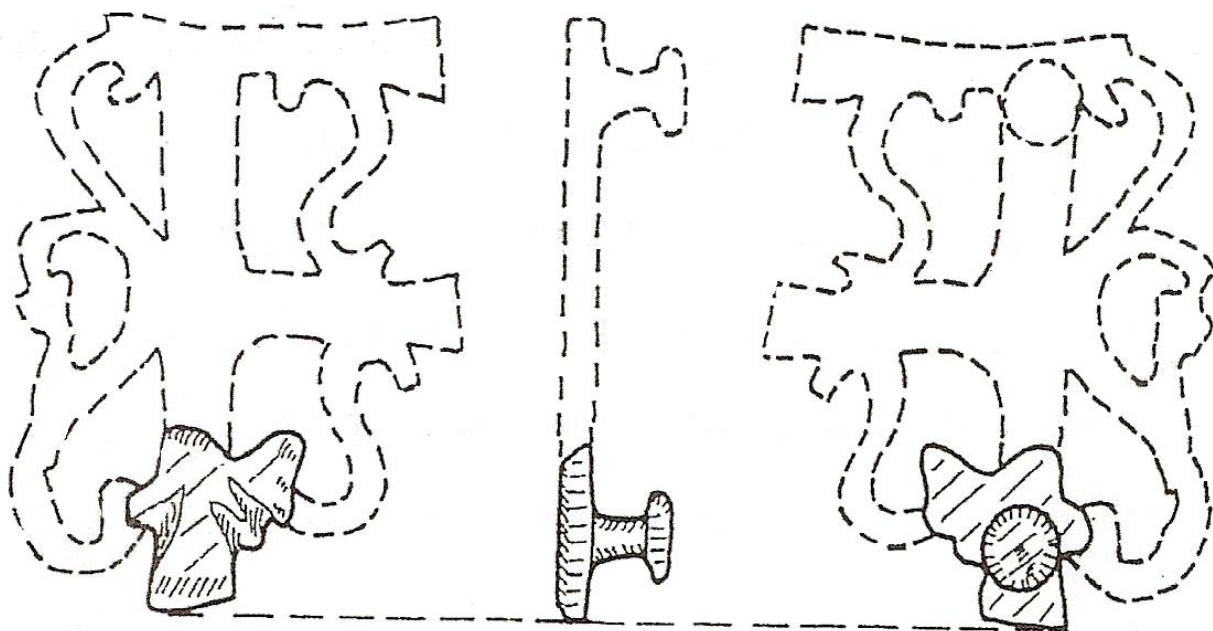

Fig. 52

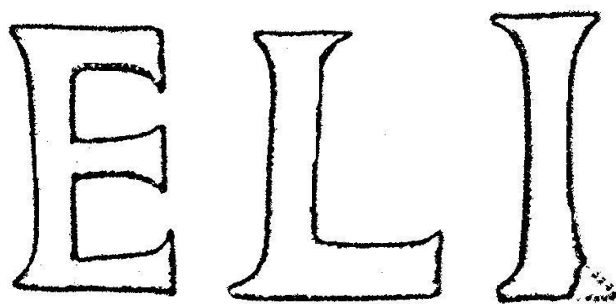

Fig. 53

Fig. 54

Fig. 55

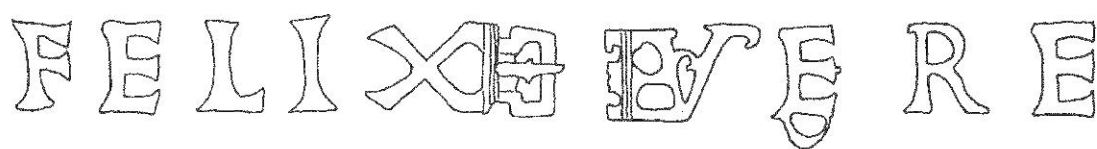

Fig. 56

Fig. 57

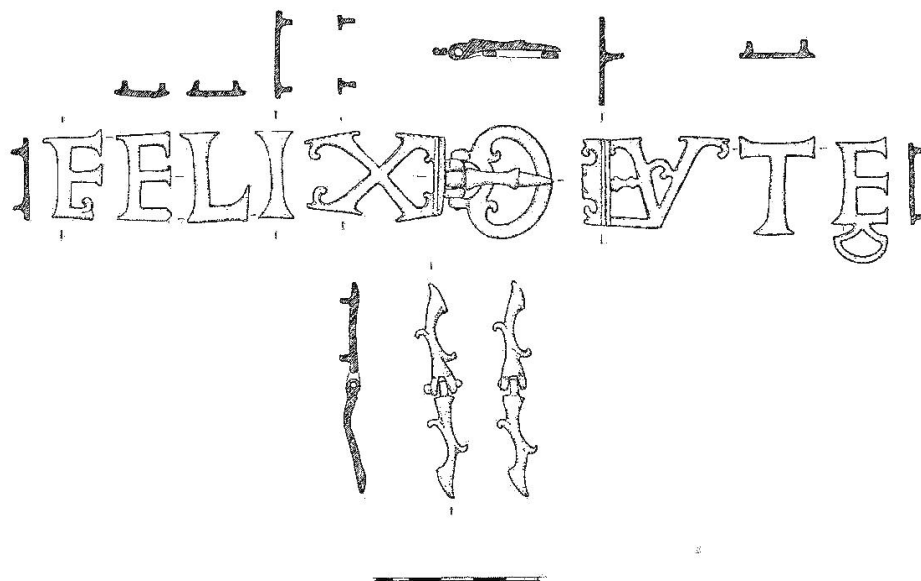

Fig. 58

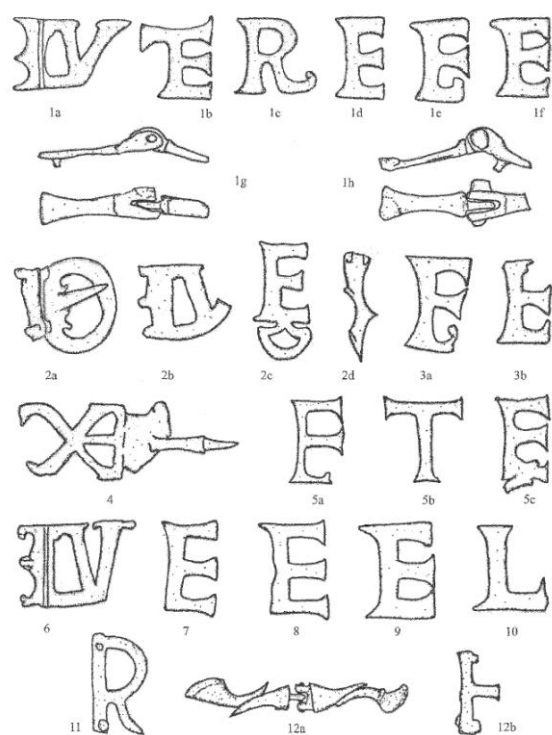

Fig. 59

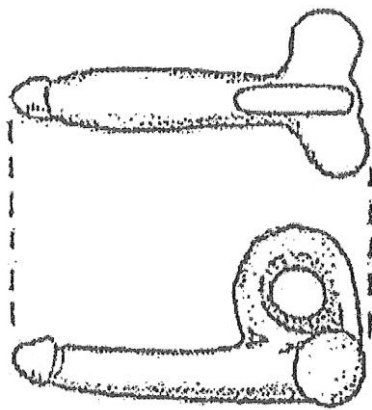

Fig. 60

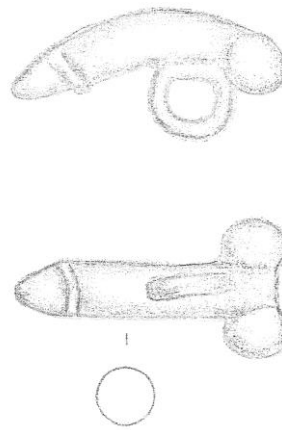

Fig. 61

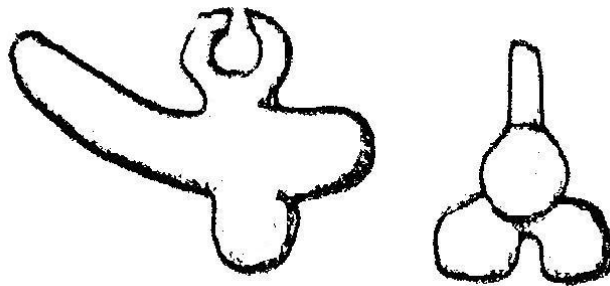

Fig. 62

Fig. 63

Fig. 64